

Zur Anwendung der Garantie der Menschenwürde als Rechtssatz

1. Der Text der Würdegarantie des Grundgesetzes der Bundesrepublik Deutschland lautet:

Art. 1 Abs. 1 GG:

„Die Würde des Menschen ist unantastbar. Sie zu achten und zu schützen ist Verpflichtung aller staatlichen Gewalt.“

2. Die ausdrückliche Statuierung der Garantie der Menschenwürde und ihre exponierte Positionierung als erster Artikel des Grundgesetzes stellt eine Reaktion auf die nationalsozialistische Diktatur dar.
3. Die grundgesetzliche Würdegarantie knüpft an die neuzeitliche Vernunftphilosophie der Aufklärung und an die christliche „*imago die*“-Lehre an. Starke Bezüge ergeben sich insbesondere zu der praktischen Philosophie des Königsbergers *Immanuel Kant*.
4. Aus dem Grundgedanken der prinzipiellen Autonomie aller Menschen ergeben sich als Gehalt des Grundsatzes der Menschenwürde die *Leitgedanken Freiheit und Gleichheit*. Dabei drängt die *Abwehrdimension* der Gewährleistung auf die Abwehr staatlicher Freiheitseingriffe und willkürlicher Ungleichbehandlungen. Demgegenüber verpflichtet die *Schutzdimension* der Gewährleistung den Staat zu aktivem Handeln gegenüber Freiheits- und Gleichheitsbeeinträchtigungen von Seiten dritter Akteure.
5. Die Annahme gleicher Autonomie der Individuen ist die schlechthin basale Annahme für das Konzept des demokratischen Verfassungsstaates. Sie führt zu einem *System gleichverteilter materialer und prozeduraler Freiheiten*, die gleichursprünglich in der vorausgesetzten Autonomie des Menschen als eines prinzipiell vernunftfähigen Wesens wurzeln. Dies ist die Konzeption auch des Grundgesetzes, die systematisch vom Ausgangspunkt der Anerkennung der Autonomie aller Menschen durch die Garantie der Menschenwürde sowohl zu einem System gleichverteilter Freiheits- und Gleichheits-Grundrechte als auch zur politischen Freiheit und Gleichheit in der Demokratie führt und den prinzipiellen Kern der Grundrechte und des demokratischen politischen Systems jeder Änderungsmöglichkeit entzieht. Im Übrigen prägt die Würdegarantie auch das Verhältnis der Individuen zueinander in der gesellschaftlichen Sphäre in prinzipieller Weise im Sinne der Leitgedanken Freiheit und Gleichheit.

6. Was die Würdegarantie selbst betrifft, so wurde deren Interpretation als juristische Norm des Grundgesetzes wesentlich von *Günter Dürig* geprägt. Ausgehend von der auf *Kants* Konzeption fußenden Vorstellung vom Menschen als prinzipiell vernunftbegabten Subjekt formulierte *Dürig* die sog. Objekt-Formel, nach der die Würde des Menschen verletzt ist, wenn der konkrete Mensch zum Objekt, zu einem bloßen Mittel zum Zweck, zur vertretbaren Größe herabgewürdigt wird (*Dürig*, Archiv des öffentlichen Rechts Bd. 81 [1956], S. 117 [127]). Die Objekt-Formel hat auch Einlass in die Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts gefunden (vgl. nur grundlegend das Abhör-Urteil; BVerfGE 30, 1 [26]) und wird von großen Teilen der verfassungsrechtlichen Literatur rezipiert.
7. Dabei folgert die *herrschende Rechtsprechung und Literatur* aus der Statuierung der „Unantastbarkeit“ der Menschenwürde (Art. 1 Abs. 1 GG) deren *Unabwägbarkeit*. Danach kann ein Eingriff in die Menschenwürde in keinem Fall durch Rekurs auf andere Rechtsgüter gerechtfertigt werden. Jeder Eingriff in die Menschenwürde ist zugleich eine Verletzung derselben. Dieser dogmatische Ansatz zwingt in der gerichtlichen Praxis zu einer starken Reduktion des normativen Gehalts der Menschenwürde, wie nicht zuletzt die Entscheidung des Bundesverfassungsgerichts zum sog. „großen Lauschangriff“ (BVerfGE 109, 279 ff) zeigt.
8. Die Lösung der herrschenden Rechtsprechung und Literatur ist m.E. *nicht haltbar*. Völlig abwägungsfrei wäre die Menschenwürde nur dann anwendbar, wenn es sich um eine subsumtionsfähige Norm, also eine Regel, ohne diskretionäre Spielräume handeln würde. Ob die Menschenwürde verletzt ist, hängt indes von den jeweiligen Umständen des Einzelfalles ab (vgl. nur BVerfGE 1, 30 [25]). Die Menschenwürde erlaubt also keine „schlichte Subsumtion“ (*Kunig*), es bedarf zu ihrer Anwendung vielmehr der Konkretisierung durch Relativierung auf die jeweiligen Anwendungsbedingungen, also der Abwägung als dem typischen Anwendungsmodus von Prinzipien.

Cilvēka cieņas¹ garantijas piemērošana kā tiesību norma

1. Cilvēka cieņa Vācijas Federatīvās Republikas pamatlikumā (*Grundgesetz der Bundesrepublik Deutschland*) garantēta 1. panta 1. daļā (*Art. 1 Absatz 1 GG*):
„Cilvēka cieņa ir neaizskarama. To ievērot un sargāt ir visas valsts varas pienākums.”
2. Viennozīmīgā cilvēka cieņas garantija un tās eksponēta pozicionēšana pirmajā pamatlikuma panta ir reakcija uz nacionālsociālistisko diktatūru.
3. Cilvēka cieņas garantija pamatlikumā balstās uz apgaismības filozofiju jaunajos laikos un kristīgo „*imago – dei*” mācību. Spēcīga sasaiste it īpaši veidojas ar Immanuela Kanta praktisko filozofiju.
4. No pamatidejas par visu cilvēku principiālo autonomiju kā cilvēka cieņas pamatprincipa kodolu izriet brīvības un vienlīdzības pamatidejas. Garantijas aizsargāšanās dimensija (*Abwehrdimension*) vērsta uz aizsardzību pret valsts veiktu brīvības aizskārumu un pret patvaļīgu diskrimināciju. Turpretim garantijas sargājošā dimensija (*Schutzdimension*) veido valsts pienākumu aktīvi rīkoties, ja brīvību un vienlīdzību apdraud trešās personas.
5. Individu vienlīdzīgas autonomijas akcepts ir demokrātiskas konstitucionālas valsts pamataakcepts. Tas veido *vienlīdzīgi sadalītu materiālo un procedurālo² brīvību sistēmu*, kas tāpat sakņojas pieņēmumā par cilvēka kā principiāli saprātīgas būtnes autonomiju. Tā ir pamatlikuma koncepcija, kas, par atskaites punktu izvēloties visu cilvēku autonomijas atzīšanu ar cilvēka cieņas garantiju, rada vienlīdzīgi sadalītu brīvības un vienlīdzības pamattiesību sistēmu kā arī politisko brīvību un vienlīdzību demokrātijā un nepieļauj jebkadam iespēju mainīt pamattiesību un demokrātiskās politiskās sistēmas principiālo kodolu. Bez tam cieņas garantija principiāli veido individu savstarpējās attiecības sabiedrībā saskaņā ar brīvības un vienlīdzības idejām.

¹ Jēdziens „Menschenwürde“ tradicionāli tulkots kā „cilvēka cieņa”, taču vācu valodā tam ir daudz plašāka nozīme: Menschenwürde – iekšējā un sociālā prasījuma tiesība uz vērtību un cieņu, kas cilvēkam piemīt kā augstāko garīgo un morālo vērtību nesējam, jo cilvēks iemieso morālu pašvērtību, kas nav zaudējama un pastāv arī pret sabiedrības prasījuma tiesībām un ir neaizskarama (No Creifeldts). Tādēļ tulkojums varētu būt „cilvēka esība”, „cilvēka pašvērtība”

² Ar noteiktu procedūru garantēta

6. Kas attiecas uz pašu cilvēka cieņas garantiju, tās kā Pamatlikuma tiesību normas interpretāciju būtiski iespaido Gintera Dīriņa (*Günter Dürig*) darbi. Par pamatu ņemot Kanta koncepcijā balstīto priekšstatu par cilvēku ka principiāli ar saprātu apveltītu subjektu, Dīriņš formulēja tā saukto „objekta formulu”, saskaņā ar kuru cilvēka cieņa ir aizskarta, ja konkrētais cilvēks parvērsts par objektu, par mērķa sasniegšanas līdzekli, par aizstājamu lielumu (*Dürig*, Archiv des öffentlichen Rechts. Bd. 81 [1956], 117. lpp.[127]). Objekta formula ir iespaidojusi arī Federālās Konstitucionālās tiesas (Bundesverfassungsgericht) praksi (sal. spriedums par noklausīšanos „*das Abhör-Urteil*”; BVerfGE 30, 1 [26]), un uz to bieži atsaucas lielā daļā konstitucionālo tiesību literatūras.
7. *Vadošā tiesu prakse un literatūra* no cilvēka cieņas „neaizskaramības” postulāta (art. 1 Absatz 1 GG) atvasina tās *neapsveramību*.³ Saskaņā ar šo uzskatu cilvēka cieņas aizskārumu nekādā gadījumā nevar attaisnot, atsaucoties uz citiem tiesiskajiem labumiem (citām objektīvām tiesībām). Jebkurš cilvēka cieņas ierobežojums automātiski ir prettiesisks aizskārumš. Šāda dogmatiska pieeja tiesu praksi nepārprotami mudina būtiski reducēt cilvēka cieņas juridisko saturu, par ko liecina piem., Federālās Konstitucionālās tiesas spriedums par tā saukto „lielo noklausīšanās uzbrukumu” / „*großer Lauschangriff*” (BVerfGE 109, 279 ff).
8. Valdošās tiesu prakses un literatūras rastais risinājums manuprāt neiztur kritiku. Pilnīgi bez apsvēršanas cilvēka cieņas garantiju varētu piemērot tikai tad, ja runa būtu par normu, kurai iespējama subsumcija, resp. likums bez diskrētās zonas. Vai prettiesiski aizskarta cilvēka cieņa, atkarīgs no konkrētās lietas attiecīgajiem apstākļiem (sal. BVerfGE 1, 30 [25]). Cilvēka cieņas garantijas gadījumā nevar veikt „vienkāršu subsumciju” (*Kunig*), tā piemērojama konkretizējot, resp. reducējot jēdzienu uz attiecīgajiem piemērošanas apstākļiem, t.i. apsvēršana šajā gadījumā ir tipisks principu piemērošanas veids.

³ Apsveramība – iespēja apsvērt, izvērtēt